

کتابخانه
تخصصی
ادبیات

پژوهشگر ارجمند

برخی از صفحات کتاب حاضر (شناسنامه، فهرست و تعداد کمی از صفحات آغازین کتاب) برای استفاده بهتر و آشنایی بیشتر شما با کتاب بارگذاری شده است.

بدیهی است به دلیل رعایت حقوق مولف و ناشر تمام صفحات کتاب در دسترس نخواهد بود.

نختین نظیرہ نشر مستقل ہفت پیکر

تصحیح و تحقیق:
میلاذ جعفرپور و علی تسنیمی

نُه منظر

- عنوان و نام پدیدآور: روایت داستانی *نه* منظر: نخستین نظیره منثور مستقل هفت پیکر روایت آسیای میانه.../ تصحیح و تحقیق میلاد جعفرپور، علی تسنیمی.
- عنوان قراردادی: هفت پیکر
- مشخصات نشر: تهران: ققنوس، ۱۳۹۸.
- مشخصات ظاهری: ۲۶۳ ص.
- شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۴-۰۳۰۳-۶
- وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
- عنوان دیگر: نخستین نظیره منثور مستقل هفت پیکر روایت آسیای میانه...
- موضوع: نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۳۰-۹۶۱۴ ق. هفت پیکر - اقتباس‌ها
- موضوع: Nezami, Elias-ibn-Yusuf. Haft peykar -- Adaptations
- موضوع: منظومه‌های داستانی فارسی - قرن ۹ ق.
- موضوع: Verse stories, Persian -- 15th century
- موضوع: داستان‌های فارسی - قرن ۹ ق.
- موضوع: Persian fiction -- 15th century
- موضوع: ادبیات فارسی - تصحیح انتقادی
- موضوع: Persian literature -- Criticism, Textual
- شناسه افزوده: تسنیمی، علی، ۱۳۴۵ -
- شناسه افزوده: نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۳۰-۹۶۱۴ ق. هفت پیکر
- شناسه افزوده: Nezami, Elias-ibn-Yusuf. Haft peykar
- رده‌بندی کنگره: PIR ۵۱۳۵
- رده‌بندی دیوبی: ۸۱۶۲/۸
- شماره کتاب‌شناسی ملی: ۶۰۵۰۰۷۶

نُه منظر

نخستین نظیرہ منثور مستقل ہفت پیکر

روایت آسیای میانہ
احتمالاً سلسلہ نهم ہجری

تصحیح و تحقیق:
میلاد جعفر پور و علی تسنیمی

انتشارات قنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهدای زاندارمری،

شماره ۱۱۱، تلفن ۴۰ ۸۶ ۴۰ ۶۶

ویرایش، آماده‌سازی و امور فنی:

تحریریه انتشارات قنوس

روایت داستانی نه‌منظر

نخستین نظیره‌متنور مستقل هفت‌پیکر

روایت آسیای میانه، احتمالاً سده نهم هجری

تصحیح و تحقیق: میلاد جعفرپور و علی تسنیمی

چاپ اول

۵۵۰ نسخه

۱۳۹۹

چاپ پارمیدا

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۰۴ - ۰۳۰۳ - ۶

ISBN: 978 - 622 - 04 - 0303 - 6

www.qoqnoos.ir

Printed in Iran

۳۵۰۰۰ تومان

فهرست

۷	کوته‌نوشت‌ها و نشانه‌ها
۹	پیشگفتار
۱۵	۱. نسخه‌شناسی
۱۵	دست‌نویس‌های فارسی
۲۶	دیگر دست‌نویس‌ها
۳۱	دست‌نویس‌های ترکی
۳۳	۲. متن‌شناسی
۳۳	نظیره‌گویی
۳۴	نُه‌منظر
۴۱	تأثیرپذیری نُه‌منظر
۴۷	۳. متن‌روایت
۴۷	تحمیدیه

۴۸	نعت
۴۹	آغاز داستان
۹۶	منظر اوّل
۱۱۷	منظر دوم
۱۲۸	منظر سوم
۱۳۹	منظر چهارم
۱۵۲	منظر پنجم
۱۶۸	منظر ششم
۱۷۹	منظر هفتم
۱۹۲	منظر هشتم
۲۰۴	منظر نهم
۲۱۵	فرجام داستان
۲۱۷	ضمیمه فرجام داستان
۲۲۵	کتابنامه
۲۲۷	کشف المصاریع
۲۳۷	نمایه
۲۴۱	تصاویر

کوتاه‌نوشت‌ها و نشانه‌ها

- ت ۱: دست‌نویس «داستان شیرزاد و گلشاد» (اساس تصحیح)، در کتابخانه ملی تاجیکستان، به شماره ۳۳۸، مورخ ۱۰۶۵ ق.
- ت ۲: دست‌نویس «قصه شیرزاد و گلشاد، حکایت نه‌منظر»، در کتابخانه ملی تاجیکستان، به شماره ۵۲، مورخ ۱۳۱۰ ق.
- ت ۳: دست‌نویس «نه‌منظر»، در کتابخانه ملی تاجیکستان، به شماره ۱۸۵، بی‌تا.
- ت ۴: دست‌نویس «حکایت شیرزاد و گلشاد»، در کتابخانه ملی تاجیکستان، به شماره ۲۴۴۲، بی‌تا.
- ت ۵: دست‌نویس «حکایت شیرزاد و گلشاد»، در کتابخانه ملی تاجیکستان، به شماره ۱۲۲۳، اوایل قرن ۱۳ ق.
- ت ۶: دست‌نویس «حکایت گرگین‌شاه از نسل شاه‌جمشید»، در کتابخانه ملی تاجیکستان، به شماره ۱۱۲، مورخ ۱۲۷۲ ق.
- پ: دست‌نویس «حکایت نه‌منظر»، در کتابخانه ملی پاریس، به شماره supplement 2036، مورخ ۸۸۹ ق.
- م ۱: دست‌نویس «داستان شیرزاد و گلشاد»، در کتابخانه ملی ایران، به شماره ۷۹۹۶، بی‌تا.
- م ۲: دست‌نویس «داستان شیرزاد و گلشاد»، در کتابخانه ملی ایران، به شماره ۲۵۷۰۸، بی‌تا.
- آ: روی برگ.
- ب: پشت برگ.
- گ: برگ.
- /: فصل بین مشخصات نسخه و رقم اوراق.
- []: مطالب نقل‌شده از دیگر نسخ و مشخصات اوراق، درون قلاب ذکر شده است.
- ...: و غیره، الی آخر.
- «»: نقل قول در پانویشت.

پیشگفتار

ذخایر بسیاری از جریان ادبی داستان‌های منشور فارسی برجای مانده که فقط برخی از منظر ابداع یا تقلید با ارزش و مهم محسوب می‌شوند و به‌ندرت هم شمار معدودی از محققان، بعضاً به حسب اتفاق، جهت معرفی و انتشار آن‌ها اقدام می‌کنند.

در این میان، روایت *نُه‌منظر* یکی از معدود داستان‌هایی است که تألیف آن در ایران انجام نشده، بلکه منحصر به اقلیم *ماوراءالنهر* است. ساختار *نُه‌منظر* به پیروی از *هفت‌پیکر حکیم نظامی گنجه‌ای* سامان پذیرفته و محتوای آن به استقبال آثاری چون *هزارویک شب* و *سندبادنامه* رفته است. گذشته از آن، *نُه‌منظر* تا به امروز نخستین نظیره منشور شناخته شده *هفت‌پیکر نظامی محسوب می‌شود*. سابقه آشنایی نگارنده با *نُه‌منظر* فقط به مطالعه *برخط همان* بازنویسی *فشرده‌ای برمی‌گشت* که زنده‌یاد *زهرآخانلری دهه‌ها پیش در مجله سخن* منتشر کرده بود. حدود دو سال قبل، زمانی که مشغول تصحیح *حماسه شیرویه‌نامه* بودم، به واسطه نام *شیرزاد*، *قهرمان روایت*، با برخی نسخ آن برخورد کردم و پس از رایزنی با استاد ارجمندم، جناب آقای دکتر تسنیمی در

دانشگاه حکیم سبزواری، مصمم به تصحیح متن کامل آن در قالب یک طرح پژوهشی مشترک شدیم؛ اما پراکندگی دست‌نویس‌ها، هزینه گزاف فراهم آوردن آن‌ها و فقدان یاری دست‌اندرکاران سبب شد تا کار تصحیح این روایت، چنان‌که شایسته باشد، به تأخیر افتد.

اکنون پس از مدتی تلاش بی‌وقفه، برای نخستین بار متنی منقح از روایت داستانی نُه منظر به پیشگاه ادب‌دوستان عرضه شده است. علی‌رغم دقت فراوان مصححان، به یقین که این اثر کاستی‌هایی نیز دارد؛ اما امید است که حاصل این پژوهش مقبول خاطر نکته‌سنج و طبع لطیف مخاطب فرهیخته و علاقه‌مند افتد و به رأی صائب ایشان درستی پذیرد، تا باد چنین بادا.

روش پژوهش

گفتار پیش‌رو در سه فصل نظام یافته است. نخست در فصلی با عنوان «نسخه‌شناسی»، نُه دست‌نویس فارسی مورد استفاده در تصحیح و سپس چهارده دست‌نویس فارسی موجود دیگر نُه منظر معرفی شده‌اند، آن‌گاه مشخصات سه ترجمه تزکی روایت به دست داده شده است.

در فصل دوم ذیل عنوان «متن‌شناسی»، پس از طرح موضوع نظیره‌گویی، روایت نُه منظر از ابعاد منشأ، زمان و مکان تألیف، راوی، وجه تسمیه، پیرنگ و موضوع، سبک و بیان، مشخصات و نوع ادبی بررسی شده و چکیده‌ای از روایت ارائه شده است. در ادامه، به منظور تأیید تأثیرپذیری احتمالی نُه منظر از دیگر متون، موضوع پنج روایت هفت‌پیکر، هزارویک شب، سندبادنامه، بختیارنامه و طوطی‌نامه مختصراً معرفی شده تا مخاطب با مطالعه و مقایسه سطحی آن‌ها با ساختار و محتوای نُه منظر به اثربخشی آن هرچه بیشتر رهنمون شود.

در فصل سوم «متن روایت» ارائه شده که پس از مقدمه‌ای در حمد و نعت پروردگار، پیامبر (ص) و ائمه (ع)، داستان در نُه بخش و یک ضمیمه، ذیل ۵۵ سرفصل تبویب شده است.

روش تصحیح

چون تا به امروز نسخه کهن و اصیلی از روایت نُمنظر به دست نرسیده است، متن این داستان به شیوه بینابین تصحیح شد که در حقیقت آمیزه‌ای از شیوه تصحیح بر مبنای نسخه اساس و شیوه تصحیح التقاطی است. نگارندگان در تصحیح حاضر، با توجه به اصالت ماوراءالنهری روایت نُمنظر و نیز برخی امتیازات و ویژگی‌های ممتاز نسخه شناسی، دست‌نویس فارسی کتابخانه ملی تاجیکستان به شماره ۳۳۸ را نسخه اساس در نظر گرفته‌اند، مع الوصف برای اطمینان بیشتر و نزدیک کردن متن داستان به اصالت اَوّلیه، هشت نسخه غیرممتاز و ممتاز نسبتاً هم‌پایه دیگر نیز کلمه به کلمه با نسخه اساس مقابله شده‌اند.

هرگاه برای جبران افتادگی‌ها یا ذکر نکات برجسته در متن روایت، از کلمات، عبارات یا ابیات دیگر نسخ استفاده شد، آن‌ها را درون قلاب « [] » قرار داده و مأخذ نقل را در پانویس ذکر کرده‌ایم؛ اما اگر در برخی موارد معدود که مطالب درون قلاب فاقد ارجاع هستند، عبارات به صورت قیاسی از درون متن یا ذوقی نقل شده‌اند و اگر از تشخیص صورت صحیح کلمات و عبارات یا به دست دادن افتادگی‌ها بازمانده‌ایم، جای آن‌ها با نقطه چین درون قلاب [...] پر شده است.

در میان اشعار روایت، برخی ابیات خلل وزن و عیب قافیه دارند و برخی هم عامیانه‌اند. با وجود آن‌که شمار این اشعار نسبتاً زیاد و برخی از آن‌ها نیز تلفظ و املای معمول در آسیای میانه را دارند و از سویی مأخذ تضمین بیشتر اشعار و سراینده آن‌ها هم مشخص نیست، با استفاده از نسخ موجود، هر جا که ممکن بود نواقص و عیوب مقابله و اصلاح شده‌اند و اختلاف ضبط اشعار در دیگر دست‌نویس‌ها نیز ذکر شده است.

برای سهولت در ارجاع دیگر محققان به متن نُمنظر، در پایان فهرستی از واژگان، آیات، احادیث و عبارات عربی، اشخاص، مکان‌ها و مصاریع به دست داده شده است.

پیشینه پژوهش

نخستین بار زنده‌یاد دکتر زهرا کیا (خانلری) در سال ۱۳۳۷ش، از روی دست‌نویس مورخ ۸۸۹ق محفوظ در کتابخانه ملی پاریس، روایت ناشناخته نُه منظر را، به صورتی فشرده و بسیار کوتاه‌تر از گزارشی که در آن نسخه آمده، در ده صفحه همراه با پانزده داستان برگزیده دیگر از امّهای متون ادب فارسی در یک مجموعه بازنویسی و ذیل عنوان داستان‌های دل‌انگیز ادبیات فارسی با مقدمه استاد خانلری در انتشارات نیل و سپس در بنیاد فرهنگ ایران (۱۳۴۶) و انتشارات توس (خانلری ۱۳۶۳، ۲۰۹-۲۲۰) منتشر کرد و در این اوان، همان خلاصه دیگر بار در قالب مقاله‌ای در مجله سخن منتشر شد (خانلری ۱۳۴۸، ۸۳۹).

محمدجعفر محجوب یک بار در گفتاری، هنگام معرفی سندبادنامه و طرح موضوع بنای متون کهن ایرانی بر اساس قصه گویی، گفته است که دو مجموعه داستان دیگر، یکی بخیارنامه... و دیگری نُه منظر نیز ساختی مانند سندبادنامه دارند (محجوب ۱۳۸۷، ۱۰۸۰).

برای نخستین بار حسن ذوالفقاری در مقاله‌ای تحقیقی با عنوان «هفت‌پیکر نظامی و نظیره‌های آن» (۱۳۸۵) روایت نُه منظر و برخی نسخ آن را معرفی کرد و مدّتی بعد نیز همین گزارش را در یکصد منظومه عاشقانه فارسی، هنگامی که از نظیره‌های هفت‌پیکر نظامی نام می‌برد، نقل کرده است؛ البته ایشان در فهرستی هم که از ششصد روایت غنایی فارسی ارائه کرده، از نُه منظر، شیرزاد و گلشاد، و شیرزاد پسر شاه گرگین و فرّخ‌زاد وزیر تحت عنوان سه روایت مستقل نام برده است (ذوالفقاری ۱۳۹۴، ۴۳ و ۴۶).

سعید قانع طوسی، بر اساس پژوهش خانلری، بار دیگر صورت فشرده روایت نُه منظر را در مجموعه‌ای با عنوان داستان نُه منظر و دیگر داستان‌های ملی و شاهنامه (۱۳۸۸) گرد آورده که بخش اعظم آن اقتباسی از چند داستان شاهنامه فردوسی است.

یک بار نیز علی‌اصغر باباصفیری روایت داستانی نُه‌منظر را در فرهنگ داستان‌های عاشقانه در ادب فارسی (۱۳۹۲) معرفی و خلاصه‌ای از آن را در یک صفحه نقل کرده است.

فصل اول

نسخه‌شناسی

پس از بررسی‌های بسیاری که در فهرس نسخ خطی و چاپی به عمل آمد، مشخصات ۲۶ نسخهٔ نه‌منظر شناسایی شد که ۲۳ نسخه از آن به فارسی و ۳ نسخه هم ترجمهٔ ترکی این روایت بود که در ادامه جزئیات هر یک از آن‌ها در سه بخش ذکر شده است.

دست‌نویس‌های فارسی

در این بخش، گزارشی موجز از مشخصات ۹ دست‌نویس فارسی ارائه شده که در تصحیح متن نه‌منظر از آن‌ها استفاده شده است.

دست‌نویس کتابخانهٔ ملی تاجیکستان [به نشانهٔ اختصاری: ت ۱]

در فهرست نسخ فارسی کتابخانهٔ ملی تاجیکستان نسخه‌ای به شمارهٔ ۳۳۸ در یک جلد و مشتمل بر چند روایت در ابعاد «۳۸ × ۲۲ سم» نگهداری می‌شود که عنوان بخش چهارم آن «حکایت شیرزاد» است. فهرست‌نویس در معرفی بخش چهارم این مجلد آورده است: «روایت ادبی ناشناخته‌ای در گزارش عشق شاهزاده شیرزاد و دختر وزیر، گلشاد» (موجانی و علی‌مردان ۱۳۷۶، ۱/۳۳۵). جلد این نسخه در هر دو دَفّه از جنس مقواست که تیماجی به رنگ

قهوه‌ای سوخته بر آن کشیده‌اند و بی‌بهره از هر گونه تزیینات مرسوم در تجلید است. آثار رفتگی، زدگی و پارگی در روی جلد و عطف آن مشاهده می‌شود.

متن روایت به خط نستعلیق ریز جلی چشم‌نوازی بر کاغذ خوقندی نخودی‌رنگی، درون فضایی بدون جدول، اما منظم و یکدست بر مسطر در فاصله اوراق [گ ۲۰۹ ب - ۲۴۰ آ] این دست‌نوشته به دست محمدقاسم بن محمد جمیل الکابلی در ماه محرم ۱۰۶۵ ق در بخارا از فضای یک‌سوم صفحه ذیل عنوان شنگرف «حکایت شیرزاد» ابتدا به تحریر شده است. هر صفحه از این روایت ۲۳ سطر دارد و برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های قالبی آغازی، سرفصل‌های داستان و علایم میان مصاریع شنگرف آمده است. در حواشی برخی اوراق اصلاحات و اضافاتی مشاهده می‌شود. ابیات به روال نثر نسخه یکسره‌نویسی شده‌اند. رکابۀ صفحات «ب» به صورت دو یا چند کلمه در گوشۀ چپ پایین صفحات «آ» ذکر شده است.

امتیاز و اعتبار ویژه این دست‌نویس از جهت وضوح کلمات و عبارات، نبود آشفته‌گی و اختلال نحوی، جامعیت آن بر احتوای روایت و کمترین میزان افتادگی نسبت به دیگر نسخ موجود و بیشترین تشابه با آن‌ها سبب شد تا به عنوان دست‌نویس اساس در نظر گرفته شود.

آغاز روایت: «سپاس و ستایش بی‌قیاس مر صانعی را که به قلم منیع، این صورت‌های عجیب و غریب نقش بر لوح وجود ممکنات هویدا نمود.»

پایان روایت: «کلید گنج‌ها را به دست او داد و او را اختیار خود گردانید و از صدق سینه صاف شدند و دایم‌الاقوات با همدیگر بودند و هر کار به مصلحت می‌کردند.»

دست‌نویس کتابخانه ملی تاجیکستان [به نشانه اختصاری: ت ۲]
در فهرست دست‌نوشته‌های کتابخانه ملی تاجیکستان مشخصات نسخه دیگری

در یک مجلد در ابعاد « $۱۸/۵ \times ۱۱/۵$ سم» مشتمل بر چند روایت به شماره ۵۲ ثبت شده است که عنوان یکی از بخش‌های آن «هذا قصّة شیرزاد و گلشاد، حکایت نه‌منظر» است (موجانی و علی‌مردان ۱۳۷۶، ۱/۳۳۵).

هر دو دَفّه جلد این نسخه از جنس مقوّا است که تیماجی یشمی‌رنگ با نواری یک‌زنجیره به رنگ قرمز بر حاشیه روی آن کشیده‌اند. درون هر دو دَفّه جلد، ترنجی با طرح گل در میانه و دو سرترنج در بالا و پایین نقش بسته است. بر آستری هر دو دَفّه کاغذی به رنگ بنفش کشیده شده است. آثار رفتگی، زدگی و پارگی در روی جلد و عطف آن مشاهده می‌شود.

متن روایت به خط نستعلیق متوسطی بر کاغذ خوقندی نخودی‌رنگی، درون فضایی بدون جدول در فاصله اوراق [گ ۶۹ – ب ۱۲۸] به دست شادمان‌خواجه سیّدعطایی در سال ۱۳۱۰ ق از فضای یک‌سوم صفحه ذیل عنوان شنگرف و عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» ابتدا به تحریر شده است. هر صفحه از این روایت ۱۳ سطر دارد و برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های قالبی آغازی، سرفصل‌های داستان و علایم میان مصاریع شنگرف آمده است. در حواشی برخی اوراق اصلاحات و اضافاتی ذکر شده است. ابیات نسخه به صورت دو ستونی تحریر شده‌اند. رکابۀ صفحات «ب» به صورت دو یا چند کلمه در گوشۀ چپ پایین صفحات «آ» ذکر شده است.

این دست‌نویس در مقایسه با نسخه اساس، علاوه بر برخی آشفتگی‌ها و افتادگی‌های مختصر پراکنده، از [گ ۱۹ آ] حدود ۹ برگ افتادگی دارد، با این حال در جبران و اصلاح بسیاری موارد از آن استفاده شده است.

آغاز روایت: «سپاس و ستایش بی‌قیاس مر صانعی را که این همه صورت‌های عجیب و غریب نقش بر لوح وجود ممکنات هویدا نموده.»

پایان روایت: «کلید خزینه را به او داده اختیار مملکت را به او گذاشت. این بود صورت واقعه.»

دست‌نویس کتابخانه ملی تاجیکستان [به نشانه اختصاری: ت ۳]

در فهرست نسخ فارسی کتابخانه ملی تاجیکستان مشخصات نسخه دیگری در یک مجلد به ابعاد $29/5 \times 24/5$ سم» مشتمل بر شش روایت داستانی «نُه منظر، بختیارنامه، حکایت عادل‌خان، شاهزاده ابراهیم، رضوان‌شاه و هارون‌الرشد و مظهر سگ‌پرست» به شماره ۱۸۵ ثبت شده است که نخستین بخش آن با عنوان «نُه منظر که حکایت شاه گرگین بوده» آغاز شده است (موجانی و علی‌مردان ۱۳۷۶، ۳۳۵/۱).

هر دو دفعه جلد این نسخه از جنس مقواست که تیماجی سرخ‌رنگ دارد و فاقد هرگونه تزیینات مرسوم در تجلید است. نسخه نیز از آغاز افتادگی دارد. متن روایت به خط نستعلیق ریز متوسطی بر کاغذ خوقندی نخودی‌رنگ، درون فضایی با جدول یک‌تحریره شنگرف بر مسطر در فاصله اوراق [گ ۱ ب - ۲۵ آ] به دست ملا غلام‌نبی در اوایل سده چهاردهم ق تحریر شده است. هر صفحه از این روایت ۲۱ سطر دارد و برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های قالبی آغازی، سرفصل‌های داستان و علایم میان مصاربع شنگرف آمده است. ابیات به روال نثر نسخه یکسره‌نویسی شده‌اند. رکابه صفحات «ب» به صورت دو یا چند کلمه در گوشه چپ پایین صفحات «آ» ذکر شده است.

در این دست‌نویس آشفتگی‌های نحوی، تسامحات املایی و دوگانه‌نویسی حروف متشابه بسیاری مشاهده می‌شود. گزارش یک برگ آغازین، یک برگ و نیم از [گ ۸ ب - ۹ ب] متن روایت در نسخه افتاده است. علاوه بر این، متن روایت در فاصله اوراق [گ ۷ آ - ب ؛ ۸ ب] افتادگی دیگری پیدا کرده که در قیاس با متن مصحح برابر با چند برگ است. با وجود این، در تصحیح با نسخه اساس مقابله شده است.

آغاز روایت: «البته باید که وصیت مرا بجای آرید و نباشد ملک بی سردار خراب شود و دشمن غالب آید.»

پایان روایت: «او را صاحب اختیار خویش کرد و از سر صدق و سینه صاف کردند و دوام الاوقات با یکدیگر محشور بودند و این حکایت از ایشان یادگار بماند.»

دست‌نویس کتابخانه ملی تاجیکستان [به نشانه اختصاری: ت ۴]

در فهرست دست‌نویس‌های کتابخانه ملی تاجیکستان مشخصات نسخه فارسی دیگری در یک مجلد به شماره ۲۴۴۲ در ابعاد «۲۰/۵ × ۱۲/۵ سم» ثبت شده است که مشتمل بر چند روایت داستانی است. هرچند نخستین پاره این مجلد بدون ذکر عنوانی آغاز شده بود، فهرست‌نویس آن را ذیل «حکایت شیرزاد و گلشاد» معرفی کرده است (موجانی و علی‌مردان ۱۳۷۶، ۳۳۵/۱).

این دست‌نویس از جهت تزیینات و آرایش نفیس‌ترین نسخه موجود بود. جلد نسخه در هر دو دَفّه از جنس مقوایست که تیماجی به رنگ سبز روی آن کشیده‌اند، اما عطف نسخه روکشی از تیماجی سرخ دارد. در میانه جدول سه‌تحریره هر دو دَفّه ترنجی متوسط به رنگ سرخ با طرح گل و بوته نقش بسته و سرترنج‌هایی زرگون و کوچک‌تر به فاصله در بالا و پایین آن قرار گرفته‌اند. بر آستری جلد هر دو دَفّه کاغذ آبروی به رنگ آبی زمینه با رگه‌هایی سرخ کشیده‌اند که ترنج و دو سرترنج تمام زرکوب در میان آن قرار گرفته است.

در اوراق [۱، ۲، ۳۳ و ۴۵] آثار مهری هشت‌گوشه منقوش به نام ملا میراحمد بن ملا میرمنصور و در ورق [۴۱] دو مهر بیضی شکل منقوش به نام ملا جان بن ملا افضل و دیگری به نام اسرائیل جبلی مشاهده می‌شود.

متن روایت این نسخه به خط نستعلیق شکسته درشتی روی کاغذ خوقندی بزّاقی، بر مسطر و درون فضای جدولی سه‌تحریره به رنگ‌های سبز و سیاه و قرمز در ۹۶ برگ (۱۹۲ صفحه) تحریر شده و روایت ذیل سرلوحی با عبارت درونی «بسم الله الرحمن الرحيم» از فضای یک‌سوم صفحه ابتدا شده است. رکابه صفحات زوج گوشه چپ پایین صفحات فرد کتابت شده است. در حواشی نسخه اضافات و اصلاحاتی مشاهده می‌شود. ابیات به روال نشر نسخه یکسره‌نویسی شده‌اند. برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های

قالبی آغازی، سرفصل‌های داستان، علایم میان مضاربع و برخی عبارات از برای تزیین شنگرف آمده است.

پایان دست‌نویس افتادگی دارد که در آن هیچ اشاره‌ای به بخش فرجامین داستان و عاقبت فرّخ‌زاد با شیرزاد و گلشاد نشده است. گزارش اغلب رویدادها و عبارات منظر هفتم و هشتم و نهم این دست‌نویس با دیگر نسخ همخوانی نداشت. راوی یا کاتب در توصیفات خود اغلب به اختصار‌گراییش دارد. با این حال، دست‌نویس مذکور با نسخه‌ی اساس مقابله شده است.

آغاز روایت: «اما راویان اخبار و ناقلان آثار چنین روایت می‌کند که در ولایت کابل پادشاهی بود.»

پایان روایت: «هر روز شهزاده سیر عالم هفت اقلیم می‌کرد و طیران می‌نمود و می‌گشت. هر روز پدر به دیدن پسر می‌آمد. چون گلشاد این حکایت تمام کرد، شیرزاد آفرین کرد.»

دست‌نویس کتابخانه‌ی ملی تاجیکستان [به نشانه‌ی اختصاری: ت ۵]

در فهرست نسخ خطی کتابخانه‌ی ملی تاجیکستان مشخصات نسخه‌ی بی‌نام دیگری به شماره‌ی ۱۲۲۳ در ابعاد «۲۳ × ۲۰/۵ سم» در یک جلد ذیل «حکایت شیرزاد و گلشاد» قرار داده‌اند که مشتمل بر چند روایت است و حکایت مورد نظر صحّاف در پاره‌ی نخستین آن گنجانده شده است (موجانی و علی‌مردان ۱۳۷۶، ۳۳۵/۱).

جلد نسخه در هر دو دَفّه از جنس مقوّاست که تیماجی سبزرنگ روی آن کشیده‌اند و سه جدول دارد. دو جدول نواری شکل در حاشیه‌ی نسخه طرح شده که درون جدول نخستین یک در میان گل و بوته‌ای نقش بسته است. میانه‌ی جدول اصلی هر دَفّه ترنجی نسبتاً درشت با طرح گل و بوته قرار گرفته که نام صحّاف نسخه درون آن برجسته ذکر شده اما ناخواناست و دو سرترنج به

فاصله در بالا و پایین آن قرار گرفته است و در شش گوشه محیط همین جدول شش گل نشانده‌اند.

متن روایت به خط نستعلیق متوسطی بر کاغذ خوقندی نخودی‌رنگ و در فضای اوراقی بدون جدول بر روی مسطر احتمالاً در اوایل قرن سیزدهم ق ۹۹ برگ (۱۹۷ صفحه) تحریر شده است. رکابه صفحات زوج گوشه چپ پایین صفحات فرد کتابت شده است. در حواشی نسخه اضافات و اصلاحاتی مشاهده می‌شود. ابیات به روال نثر نسخه یکسره‌نویسی شده‌اند. برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های قالبی آغازی، سرفصل‌های داستان و علایم میان مصاربع شنگرف آمده است.

روایت از آغاز افتادگی دارد، ولی کاتبی به قلم ناخوش یک صفحه به ابتدای آن افزوده تا زمینه را برای ورود مخاطب به داستان هموار سازد، اما این یک صفحه در قیاس با محتوای دیگر نسخ گزارش حدود سه برگ را به اختصار در یک صفحه نقل کرده است. گذشته از آن، فرجام داستان در نسخه نیامده است. مهم‌ترین ویژگی این نسخه که دیگر دست‌نویس‌ها فاقد آن بودند، الحاق شدن حکایت مهر و وفا به فرجام روایت است که حکم منظر دهم را دارد و در تصحیح حاضر نیز ذکر شده است. در مقابله با دست‌نویس اساس، از این نسخه به کمترین میزان بهره برده شد.

آغاز روایت: «اما راویان اخبار و ناقلان آثار و محدثان بوستان شکرستان سخن چنین روایت می‌کنند.»

پایان روایت: «به اعزاز تمام به کوفه فرستادند که به مراد رسیدند. خدای تبارک و تعالی همه امت.»

دست‌نویس کتابخانه ملی تاجیکستان [به نشانه اختصاری: ت ۶]

در کتابخانه ملی تاجیکستان دست‌نویس دیگری از روایت نه منظر به شماره

۱۱۲ با عنوان «حکایت گرگین‌شاه از نسل شاه‌جمشید» نگهداری می‌شود. جلد این نسخه از جنس مقواست که روکشی از تیماج قهوه‌ای سوخته بر آن کشیده‌اند. روی هر دو دَفّه دو جدول مشاهده می‌شود که جدول حاشیّه بیرونی یک‌زن‌جیره بوده و در میانه جدول درونی ترنجی زرکوب به طرح گل و بوته و دو سرترنج زرکوب به فاصله در بالا و پایین آن و دو نیم‌شمسه در بالین ترنج میانی طرح کرده‌اند.

متن این نسخه به خط نستعلیق متوسطی بر کاغذ خوقندی نخودی‌رنگ، درون فضای اوراقی بدون جدول بر مسطر به سال ۱۲۷۲ ق در ۵۲ برگ (۱۰۴ صفحه) به فاصله اوراق [۱۴۳ ب - ۲۲۵ ب] تحریر شده و روایت ذیل عنوان و عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» از فضای یک‌سوم صفحه ابتدا شده است. نسخه مذکور همراه با [ت ۱] و [ت ۲]، تنها دست‌نویس‌هایی هستند که با خطبه‌ای در حمد و نعت پروردگار و پیامبر (ص) آغاز شده‌اند.

این نسخه فاقد هرگونه سرفصلی بوده و نثری یک‌دست و بدون عبارات یا علایم شنگرف دارد. ابیات متن گاه به روال نثر نسخه یک‌سره‌نویسی شده و گاه در ردیف دوستونی تحریر شده‌اند و میان مصاربع تنها فاصله‌ای افتاده است. رکابه صفحات زوج گوشه چپ پایین صفحات فرد کتابت شده است. دست‌نویس مذکور افتادگی‌ها و تفاوت‌هایی با نسخه اساس داشت که در مقابله به آن‌ها اشاره شده است، علاوه بر این در اصلاح و جبران برخی جزئیات متن نیز سودمند واقع شد.

آغاز روایت: «آن قادری که به قدرتش از نی شکر کند، از خار خشک غنچه صدبرگ تر کشد.»

پایان روایت: «بعد از آن، او را وزیر اعظم خود گردانید، شیرزاد به همراه گلشاد به عیش مشغول شدند.»

دست‌نویس کتابخانه ملی پاریس [به نشانه اختصاری: پ]

در جلد چهارم فهرست دست‌نویس‌های فارسی کتابخانه ملی پاریس مشخصات نسخه‌ای فارسی در یک جلد به شماره 2036 supplement در ابعاد «۱۸ × ۱۳ سم» ثبت شده که مشتمل بر یازده بخش است. چهارمین پاره این مجموعه ذیل عنوان «حکایت نه‌منظر»^۱ در فاصله اوراق [گ ۸۸-آ ۱۵۵ ب] قرار گرفته است (Blochet 1934, 15/4-16) و میکروفیلم آن به شماره ۱۳۰۶ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است (دانش‌پژوه ۱۳۴۸، ۵۹۱/۱ - ۵۹۲).

متن این نسخه به خط نستعلیق متوسطی درون فضای اوراقی بدون جدول بر مسطر در سال ۸۸۹ ق به دست حسین رضای بن علی صوفی استرآبادی شعرباف در ۴۸ برگ (۹۶ صفحه) ۱۴ سطری تحریر شده است. رکابۀ صفحات زوج گوشۀ چپ پایین صفحات فرد کتابت شده است. در حواشی نسخه اضافات و اصلاحاتی مشاهده می‌شود. ابیات به روال نثر نسخه یکسره‌نویسی شده‌اند. برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های قالبی آغازی، سرِفصل‌های داستان و علایم میان مصارِع شنگرف آمده است. این دست‌نویس از جهت بسامد اشعار کمترین میزان ابیات را در خود جای داده است و با وجود آن‌که افتادگی خاصی در نسخه مشهود نبوده، کیفیت گزارش و نقل داستان آن، اختلاف زیادی با دیگر دست‌نویس‌ها داشته و علی‌رغم تقدّم زمان کتابت، صورت دلچسب و مفصّلی از داستان نه‌منظر ارائه نکرده است. به همین دلیل، از انتخاب آن به عنوان اساس پرهیز شده، ولی به طور کامل با دست‌نویس اساس مقابله شده و موارد مهم آن در پانویس‌ها ذکر شده است.

آغاز روایت: «راویان اخبار و ناقلان آثار روایت می‌کنند که در شهر دربند پادشاهی بود شاه‌گرگین گرد نام داشت.»

پایان روایت: «خود را از قصر به زیر اندازد و هلاک گرداند، بادی درآمد و او را در ربود و ببرد و کس ندانست که کجا رفت.»

دست‌نویس کتابخانه ملی ایران [به نشانه اختصاری: م ۱]

در مجموعه دست‌نویس‌های کتابخانه ملی ایران مشخصات نسخه‌ای در یک جلد ذیل عنوان «داستان شیرزاد و گلشاد» همراه چند اثر دیگر به نام‌های «معراج‌نامه حضرت رسول»، «داستان ادهم سقا و دختر پادشاه هما» و «درّ العجایب» در ابعاد جلد «۲۳/۵ × ۱۴ سم» به شماره ۷۹۹۶ ثبت شده است. جلد این نسخه از جنس مقوایست که روکشی از کاغذ طرح‌دار سبز بر آن کشیده‌اند و عطف را تیماجی زرشکی گرفته‌اند. در جلد و اوراق نسخه آثار خط‌خوردگی، پخش مرکب، پارگی، آفت‌زدگی، فرسودگی، شکنندگی، رطوبت و لکه مشاهده می‌شود.

متن روایت به خط نستعلیق تحریری ریز متوسطی روی کاغذ فرنگی حنایی و آهارمهره در فضای اوراقی بدون جدول در ابعاد «۱۷ × ۹/۳ سم» در ۳۹ برگ (۷۸ صفحه) تحریر شده و هر ورق از آن متوسط بین ۱۸ تا ۲۱ سطر دارد.

رکابه صفحات زوج گوشه چپ پایین صفحات فرد کتابت شده است. در حواشی نسخه اضافات و اصلاحاتی مشاهده می‌شود. ابیات به روال نثر نسخه یکسره‌نویسی شده‌اند. برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های قالبی آغازی، سرفصل‌های داستان و علایم میان مصاربع شنگرف آمده است. این نسخه در اصلاح برخی جزئیات مفید واقع شد، اما از آغاز و میانه افتادگی‌های جزئی و کلی دارد که به موارد آن در مقابله با دست‌نویس اساس اشاره شده است.

آغاز روایت: «فتوای به کشتن او دادند. پادشاه شیرزاد برخاست فرمود که فرخ‌زاد را در بند کشید.»

پایان روایت: «به اعتقاد تمام وزیر صاحب‌اختیار خود گردانید و دایم‌الاقوات در عیش و عشرت می‌بود و به مراد و مقصود خود رسیدند به امر خدای تبارک و تعالی آمین و ربّ العالمین».

دست‌نویس کتابخانه ملی ایران [به نشانه اختصاری: م ۲]

در فهرست نسخ فارسی کتابخانه ملی ایران مشخصات دست‌نویس دیگری ذیل عنوان «داستان شیرزاد و گلشاد» به شماره ۲۵۷۰۸ در ابعاد جلد ۶/۲۴ × ۱۵ سم ثبت شده است.

متن نسخه به خط نستعلیق ریز متوسطی بر مسطر، روی کاغذ فرنگی کرم‌رنگ درون فضای اوراقی در ابعاد ۹/۱۶ × ۹/۶ سم احتمالاً در سده دوازدهم ق در ۵۸ برگ (۱۱۵ صفحه) تحریر شده و روایت ذیل عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» ابتدا شده است. هر صفحه از این نسخه ۱۵ سطر دارد.

رکابه صفحات زوج گوشه چپ پایین صفحات فرد کتابت شده است. در حواشی نسخه اضافات و اصلاحاتی مشاهده می‌شود. ابیات به روال نثر نسخه یکسره‌نویسی شده‌اند. برخی کلمات خاص و ممیزات، گزاره‌های قالبی آغازی، سرفصل‌های داستان و علایم میان مصاربع شنگرف آمده است.

از مقایسه متن اساس با این نسخه مشخص شد که علاوه بر برخی کاستی‌های جزئی، نسخه در [گ ۱۵ ب] پنج ورق افتادگی دارد. با این حال، در جریان تصحیح با دست‌نویس اساس مقابله شده است.

آغاز روایت: «سپاس و ستایش بی‌قیاس مر صانعی را که به قلم صنع این همه صورت‌های عجیب و غریب نقش بر لوح وجود ممکنات هویدا نمود».

پایان روایت: «کلید گنج‌ها را به دست او داد و او را وزیر صاحب‌اختیار خود

کرد و از سر صدق سینه صاف شدند و دایم‌الاقوات با همدیگر بودند و هر کار به مصلحت یکدیگر می‌کردند.»

دیگر دست‌نویس‌ها

دست‌نویس‌های کتابخانه ملی تاجیکستان

در کتابخانه رودکی شهر دوشنبه، نسخه‌ای با عنوان «داستان شیرزاد، پسر شاه‌گرگین و فرخ‌زاد وزیر» به شماره ۲۴۴ موجود است که به خط نستعلیق در اوایل سده سیزدهم ق تحریر شده است (دانش‌پژوه ۱۳۵۸، ۶۳/۹).

در فهرست دست‌نویس‌های فارسی کتابخانه ملی تاجیکستان مشخصات نسخه دیگری از این داستان با عنوان «حکایت شیرزاد و گلشاد» به شماره ۴۵۵۸ در ابعاد «۲۷ × ۱۶ سم» ثبت شده که چند غزل به ازبکی در حاشیه اوراق آن نگاشته شده است. این نسخه به خط نستعلیق متوسطی بر کاغذ خوقندی براقی در سال ۱۲۶۶ ق در ۶۹ برگ (۱۳۸ صفحه) تحریر شده است (موجانی و علی‌مردان ۱۳۷۷، ۱۸/۲ - ۱۹).

دست‌نویس‌های کتابخانه تاشکند

در فهرست دست‌نویس‌های عربی و اسلامی کتابخانه دولتی تاشکند مشخصات چند نسخه فارسی از نه‌منظر به دست داده شده است:

در جلد دهم این فهرست مشخصات نسخه‌ای در یک جلد به شماره ۱۰۸۰۶ در ابعاد «۲۶ × ۱۵ سم» مشتمل بر چند اثر آمده که دومین پاره با عنوان «قصه شیرزاد و گلشاد» معرفی شده است (المعجم المفهرس للمخطوطات ۱۹۹۹، ۸۹/۱۰). فهرست‌نویس در معرفی این دست‌نویس آورده که داستانی غنایی در گزارش عشق شیرزاد بن گرگین و گلشاد دختر فرخ‌زاد وزیر که از آن با عنوان «نه‌منظر»، «داستان شیرزاد و گلشاد» و «حکایت» نیز یاد می‌کنند. متن این روایت به خط نستعلیق ریزی روی کاغذی خاکستری در اواخر سده دوازدهم ق در ۲۹ ورق در فاصله اوراق [گ ۴۱ ب - ۶۹ آ] کتابت شده است.